

Marie Lund Klujeff

Tonen som metafor

Tonen er et begreb, der fylder meget i den offentlige debat. Den er også en central retorikteoretisk term. Imidlertid er det et problem, at der hverken i dagligsproget eller blandt teoretikerne er enighed om, hvad tonen dækker. Dette forsøger artiklens forfatter, der har skrevet ph.d.-afhandling om litteraturens tone, at råde bod på.

"Det er ikke så meget de t, hun siger, som måden, hun siger det på". De fleste kan vel ikke genkende endende til denne dagligdags definition af, hvad tone i sproget er. Tonen, tænker man sig, befinder sig ikke i de t primære, semantiske lag, men er snarere en slags sproglig bi-betydning. Alligevel kan der være grund til at sætte denne dagligsproglige forståelse af tonen under lup. Selv om citatet ovenfor er hentet fra talesproget, følger det ikke, at tonen er knyttet særligt til det mundtlige sprog – endsige begrænset til det. Når man bruger begrebet tone i dagligtale, og når det bliver del af en kritisk terminologi, har tone nemlig ofte en metaforisk betydning.

Jeg vil i det følgende argumentere for, at tone ikke skal forstås i den bogstavelige betydning som en tone, vi faktisk hører. Tonen er for mig at se ikke identisk med den mundtlige tales intonation. Hverken den konkrete betoning, stemmens tonehøjder, artikulationen, åndedrættet eller rytmen vil derfor have nogen relevans for mit begreb om tone. Jeg skal derimod anskue tonen som resultatet af et nært samspil mel-

lem sprogets indholdsmæssige og formelle kvaliteter. Om tonen formentlig skal forstås som hård, tøvende, skinger eller seriøs vil ofte afhænge af nuanceforskelle i ordvalg og sætningsopbygning. Med dette udgangspunkt vil tonen i et udsagn derfor være langt mere end en bi-betydning til de semantiske indhold – den vil ofte være den vigtigste betydning at begribe overhovedet.

Selv om tonen som metafor principielt skal holdes adskilt fra spørgsmålet om en mundtlig og konkret tonalitet, er der alligevel visse paralleller. Ligesom man i den mundtlige tales betoning ofte hører talerens mening, holdning og følelser komme til udtryk, vil også tone i ordet overført forstand afspejle en eller anden form for *intentionalitet*. Helt generelt kan tonen defineres som et metaforisk begreb for holdningstilkendegivelser, der ikke fremgår af udsagnet som umiddelbare semantiske indhold, men som kan udledes af sammenhængen.

Der er helt overordnet to gode grunde til at sætte begrebet tone under en kritisk lup. Den første er teoretisk og udspringer af en latent uforenelighed mellem nyere littera-

turteori og en retoriske sprogpfattelse. De to er især spørgsmålet om intentionalitet, der adskiller disse to sprogteoretiske tilgange. I retorikken er intentionalitet et selvfølgeligt grundlag for at studere kommunikationssituationen som en helhed, der rummer både taleren, talen og publikum. I litteraturteori har en tiltagende formalisme ikke bare medført forfatterens død, men også en analytisk negligering af de litterære værkers 'stemmer' og dermed repræsentation af personlighed og motiver.¹ Begrebet 'tone' bliver hermed for mig en måde at genåbne det stridbare felt mellem de to sprogpfattelser. Jeg definerer således i det følgende mit begreb om tone i en kritisk diskussion med retorikeren Jørgen Fafner og – i noget mindre grad – den svenske litteraturforsker Horace Engdahl.

En anden grund til at sætte tonebegrebet under lup er pragmatisk, aktuel og vedrører "tonen", som for tiden ganske ofte må stå for skud i dagspressen. Danske politikere kritiserer hinanden indbyrdes for en hård debat, ofte med afgørende konsekvenser for debatten. De to er imidlertid et problem ved vores dagligdags brug af begrebet tone, at det ikke er veldefineret. Med baggrund i den sprogteoretiske diskussion vil jeg afslutningsvis kort fremdrage nogle aktuelle perspektiver og argumentere for, at en kritik af tonen er mere end blot en kritik af sprog.

På et helt overordnet niveau udgør begrebet tone for mig et tiltrængt alternativ til den formalistiske litteraturteori og den litteraturlæsning, den tilbyder. Undersøgelsen af sprogets tone indebærer i modsætning hertil en intentionel tilgang til sprog. De

bekræftes i en artikel om tone i *The New Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics*:

In either case some degree of intentionality on some level is presumed and, as a corollary, some conception of the poem as an expressive or affective instrument – i.e. a piece of rhetoric, meant to move its audience".²

Encyklopædiens artikel forbinder tone med intentionalitet, og gør dermed tonen til et retoriske anliggende i bred forstand.

Følelsernes retorik

For retorikeren Jørgen Fafner er der ingen tvivl om, at tone er et centralt retoriske begreb. En af de få artikler, der giver en direkte og selvstændig behandling af sprogtonen, er artiklen "Følelsernes grundlag i tale og skrift".³ Her skitserer Fafner indledningsvis, hvordan man i den vestlige kultur sonderer mellem fornøft og følelse, og han udnævner retorikken til at være en forsoner af denne modsætning. Han skriver:

Det fag, som fra antikken og helt frem til det attende århundrede beherskede væsentlige dele af europæisk dannelsesstradition, nemlig retorikken, var i virkeligheden ét stort forsøg på systematisk at beherske og styre følelserne ved fornøftens hjælp. Den vidste tidligere og bedre end nogen anden videnskab, at mennesker træffer deres afgørelser mere ud fra sindsstemninger som had, kærlighed, begær, vrede, sorg og glæde, end ud fra roligt omdømme og logisk overvejelse".⁴

1 At formalismen i litteraturteorien kulminerer i den amerikanske dekonstruktion under betegnelsen "retorik" kan mildest talt synes paradoksalt, hvad Kjeldsen og Rasmussen da også giver udtryk for i deres forord til *Rhetorica Scandinavica* temanummer om dekonstruktion, Kjeldsen og Rasmussen (1998), s. 4.

2 Preminger og Brogan (1993), s. 1293.

3 Fafner (1984). Nogle af de samme problemstillinger findes behandlet i den tidligere artikel "Lyrikkens væsen. En introduktion til fremførelseslæren", jf. Fafner (1978). Min fremstilling baserer sig dog fortrinsvis på den senere artikel, hvor spørgsmålet om tone er mere fremtrædende, og visse pointer synes trukket hårdere op.

4 Fafner (1984), s. 40.

Mere konkret forklarer F afner sproge ts fremstilling af følelser som henholdsvis *henvisende*, dvs. repræsenterende, og *visende*, dvs. præsenterende. Sproget kan altså på den ene side *tale om* følelsen via benævnelser eller associationer, og på den anden side *vis* følelsen. Det er den sidstnævnte sproglige egen-skab, der interesserer F afner. Han beskriver den med en analogi til musikk en, der ikke gengiver en følelse, men i og med sit givne forløb er identisk med selve følelsens form-dannelse. På samme måde kan sproget ikke blot tale om følelserne og vække dem ad indirekte vej, men også *vis* følelserne direkte – og det sker netop igennem tonen eller tonefaldet i det sagte.

Fafner kobler altså for det første tonen som begreb til følelserne. Deraf drager han for det andet den konsekvens, at tonefaldet i det sagte er mere sandt end udsagnets semantik. Tonen bliver i denne forstand udsagnets egentlige mening:

[...] hver gang det, jeg kalder *tonen* kommer i konflikt med sprogets intellektuelle udsagn, så er det *den* og ikke udsagnet som sådan, der går af med sejren. Det er en banal, men vigtig erfaring, at det er mit tonefald mere end det, jeg "faktisk" siger, der afslører min sande mening, og med "sande mening" skal netop forstås, hvad jeg med *hele* min person ikke blot *tænker*, men også *føler* ved sagen. Hvis jeg f.eks. siger, at én eller anden er død, så kan alene de tonale udsving (små eller store intervaller, men naturligvis også andre momenter i talen) røbe, om jeg er oprigtig ked af det eller om jeg bare mener: færdig med ham!⁵

Fafner opfatter den intellektuelle og den følelsesmæssige side af sproget som modpoler, der kan rendyrkes til på den ene side et næsten transparent meddelelsessprog eller på den anden side et materialiseret sprog,

hvor man ikke kan tænke sig et indhold uden om sprogets materiale. Omsættes disse poler til genrer, kan det intellektualiserede, gennemsigtige sprog eksemplificeres ved videnskabelig sagprosa, mens det materielle sprog har sit primære eksempel i lyrikken. De to poler er ifølge Fafner i balance: Svækkes den ene, styrkes den anden. Og ligesom transparens ikke kan blive to tal uden at overskride grænserne for naturligt menneskesprog, kan materialiseringen heller ikke blive to tal uden at forlade sproget som sådan.

Denne stærke polarisering bruger Fafner til at forklare følelsernes grundlag i sproget. Følelserne findes som formsprog alene i den pol, hvor sproget er materialiseret. Fafner betoner dog, at polariseringen har visse modifikationer, og at der ikke er tale om en absolut modsætning mellem intellekt og følelse. Hvor det transparente sprog ganske vist eliminerer følelsen, er der ved den modsatte pol ikke tale om en tilsvarende eliminering af intellektet: "Hvis det var tilfælde kunne vi ikke med rette tale om erkendende følelse eller, hvad der er det samme, struktureret følelse".⁶

Fafners argumentation nærmer sig efter min mening her en såkaldt *petitio principii*, når han forudsætter læserens tilslutning til det synspunkt, som han just er ved at etablere.⁷ Fafner baserer sin modifikation af det bipolare sprogsystem på en præmis om, at læseren allerede er indforstået med denne, når han argumenterer for, at ellers "[...] *kunne vi ikke med rette tale om erkendende følelse eller, hvad der er det samme, strukturere det følelse*". Accepterer man ikke den præmis, bliver cirkel slutningen imidlertid et symptom på en argumentation, der halter.

5 Fafner (1984), s. 44.

6 Fafner (1984), s. 49.

7 For en uddybning af *petitio principii* eller "begging the question", se f.eks. Perelman & Olbrechts-Tyteca (1969), s. 112 – 113, eller Jørgensen & Onsberg (1999), s. 91.

Mundtlighed og skriftlighed

Det er ikke Fafners endelige pointe at adskille sproget i to poler. Hans ærinde er derimod at forsøge at redegøre for en mulig sammenhæng imellem dem. Til de to inddrager han begreberne "mundtlighed" og "skriftlighed". Det er især igennem det, som Fafner kalder "mundtlighed", at sproget kan fastholde følelserne, f.eks. som i ovenfor udhævede citat, hvor kun tonefaldet i omtalen af et dødsfald kan formidle den talendes sande følelser. I Fafners forståelse er tonen i det mundtlige sprog noget helt konkret og fysisk – artikuleret i klangen, intonationen eller rytmen. Det er således gennem taleorganernes spændthed, i tonehøjde og intervaller, styrke- og accentforhold, tempo og bevægelsesart, at tonen og dermed følelsen finder sit udtryk i sproget.

Sprogtonen er imidlertid ikke forbeholdt det mundtlige sprog, men kan overføres til skriften. Denne egenskab betegner Fafner som skriftens immanente mundtlighed, der genskabes, hver gang vi læser en tekst med forståelse. Det er i denne sammenhæng vigtigt for en forståelse af kategorierne "mundtlighed" og "skriftlighed", at Fafner opfatter dem som principielle størrelser. Ligesom mundtlighed kan være en egenskab ved skriften, skal skriftligheden forstås som skriften som en mulighed snarere end den konkrete skrift. Skriftligheden kendetegnes af en diskursivitet, en intellektuel og analytisk udarbejdelse, der imidlertid også kan være foretaget i taleranker og være memoreret, uden altså at overføres på skrift. Fafner skriver:

[...] hvordan går det til, at skriften formår at genspejle hele dette højt differentierede kompleks af artikulation, klang, dynamik, melodik og motorik, der samlet afspejler følelsen? [...]

Skriften selv indeholder så godt som ingen anvisninger på klang, rytme og intonation. Den er på ingen måde, som

nogen har sagt det, en slags nodeskrift. Hvordan bærer vi os da ad med at gribe den rette værkklang og dermed følelsesudtrykket?

Det klassiske svar er, at vi forstår tekstens tonefald ud fra helheder. Når vi, hurtigt og ofte med stor sikkerhed, har grebet art, mening og grundholdning (stemning, følelse ...) i en tekst, så lader vi de to helhedsindtryk virke tilbage på tekstens enkelte dele. Vi er kort sagt indsluttede i den berømte hermeneutiske cirkel, der frem for alt må rumme tonefaldet – en omstændighed, som man undertiden er tilbøjelig til at overse.⁸

Fafner kalder denne transport af talens tone til skriften for et "mirakel". I lyset af hans forståelse af tonen som fysisk og forankret i det mundtlige sprog er det måske også den bedste forklaring på, hvordan tonen kan overføres til skriften. Som tegnteoretisk forklaring forekommer den ikke desto mindre problematisk.

Man kan ikke simpelthen forklare, hvordan konkret artikulation, tonehøjder og åndedræt overføres til skriften med en henvisning til den hermeneutiske cirkel. Det man kan forklare med hermeneutikken er, som Fafner selv formulerer det, hvordan et helhedsindtryk af teksten virker tilbage på forståelsen af tekstens enkelte dele. De to samspil mellem konkrete stilistiske enkelttræk og et helhedsindtryk, kan jeg kun være enig med Fafner i, er af afgørende betydning for spørgsmålet om tekstens tone. Det forklarer blot ikke, hvordan den mundtlige tales karakteristika kan overføres til skriften.

Snarere end at søge efter et svar på dette, mener jeg dog, at man bør undersøge det grundlag, som problemerne til overhovedet opstår på. Problemet med overførslen af tone til skriften opstår nemlig som følge af en sprogopfattelse, hvor skriften opfattes

⁸ Fafner (1984), s. 61.

som en afledning af et oprindeligt, mundtligt sprog. For Fafner er talen således naturlig og helhedsorienteret, mens skriftten kunstigt opdeler sproget i bogstaver og ord. Talens meningshelhed er sætningen – den rytmiske frase som tillige bærer følelsen, mens skriftten favoriserer fornuften med dens opdeling af sproget i elementer.

Det er denne forestilling om en absolut forskel mellem mundtligt og skriftligt sprog, et oprindeligt og et sekundært, der gør det nødvendigt at fundere teorien om tonen i en uforklarlig, dvs. "mirakuløs", overførelse.⁹ Giver man slip på en sådan modsætning, behøver man ikke forstå skriftens betydningdannelse som væsensforskellig fra talesproget og dets orientering efter meningshelheder.

Omtalen af et dødsfald

Min definition af tone som et metaforisk begreb for holdningstilkendegivelser baserer sig ikke på denne modsætning mellem en oprindelig mundtlighed og en afledt skrift-

9 I et forord til den engelsksprogede udgave af Jacques Derridas *De la Grammatologie* betoner oversætteren G.C. Spivak, at modsætningen mellem skrift og tale er del af et større mønster: "The oppositions between intelligible and sensible, soul and body seem to have last ed out "the history of Western philosophy", bequeating their burden to modern linguistics' opposition between meaning and word. The opposition between writing and speech takes its place within this pattern". Jf. Derrida (1976), s. lxix. Derrida kritiserer i *De la Grammatologie*, hvordan den vestlige kultur har forbundet sproget med fonematiske kvaliteter som stemme, høreelse, lyd, åndedræt og tale, mens skriften simpelthen har været et supplement og skrifttegnat altid teknisk og repræsentativt. Derridas kritiske belysning af dette hierarkiske forhold medfører dog hverken, at han forkaster det eller, at han foretager en simpel omvendning. Spivak forklarer: "A careful reading of the *Grammatology* shows quickly that Derrida points out, rather, that speech too [...] is structured as writing, that in this general sense, there is "writing in speech". Derrida (1976), s. lxx.

lighed. Tonen vil derfor i min optik strukturelt set være den samme for skriftligt og mundtligt sprog. De fysiske og auditive træk ved det mundtlige sprog, som Fafner lader være essensen i begrebet om "mundtlighed" og danne grundlaget for sprogtonen, tildelel jeg kun en underordnet betydning. Det afgørende er – i skrift som i tale – meningshelheden. Det talte udsagn understøttes naturligvis af oralitet og gestik, og dette kan være bestemmende for et udsagns betydning i en mundtlig situation, hvor intentionen i selve ordene er svævende. Men oralitet og gestik i en taltsituation kan ikke overføres til skriftten. Den tone, som fornemmes i skriften, må altså befinde sig i ordene og i sætningens sammenhæng. Hvordan man kan fornemme en tone i skriftten, skal jeg illustrere med et eksempel.

Først vil jeg dog endnu en gang pointere, at skriftens tone er et metaforisk begreb. Tonen er et metaforisk begreb for holdningstilkendegivelser, der ikke fremgår af udsagnets umiddelbare semantiske indhold, men som kan udledes af sammenhængen. Når mange helt intuitivt vil være enige med Fafner i, at tonen har noget med det mundtlige sprog at gøre – også selv om vi kan fornemme den i skriftten – skyldes det givetvis, at vi ikke har et selvstændigt begreb for det tonefald, som findes i ordene og sætningen, og derfor er nødt til at bruge en metafor fra den mundtlige og musikalske terminologi. Denne metafor er imidlertid en *katakrese*, dvs. en metafor, som bliver de egentlige ord, fordi der ikke findes andre ord for begrebet i sproget.¹⁰ Der er da heller ing-

10 Tormod Eide beskriver katakresen som en form for "metafor hvor et ords brugsområde utvides ved analogi, oftest når et egentlig ord ikke findes i sproket. De fleste eksempler på katakrese er ord som er blitt en naturlig del av det daglige ordforråd, som 'bein' på en stol eller bord [...]. Tormod Eide (1999), s. 84. Begrebsforvirringen angående tonen opstår naturligvis blandt andet, fordi der samtidig eksisterer en bogstavelig betydning af tone som forankret i stemmens konkrete og fysiske toneleje.

en tvivl om, at vi i dagligsproget ubesværet bruger ordet tone i dets metaforiske betydning. Når vi beklager os over tonen i den danske valgkamp, er det naturligvis ikke over måden at bruge åndedræt, rytme, gestik og stemmeklang, men netop ordenes sammenhæng og den holdning, der ligger bag. Vi tænker på ord og begreber, der er for grove og på, at grænserne har ændret sig for, hvad man kan tillade sig at sige.

Fafner overser derfor min mening, at spørgsmålet om tone i sproget er et metaforisk begreb. Hans eget eksempel med omtalen af et dødsfald er et ganske godt bevis på, at overførslen af den mundtlige tone til skrift er umulig. Man kan jo netop ikke vide, hvordan taleren tænker og føler om afdøde, hvis man blot på skrift har omtalen af, at en eller anden er død.

Hvad jeg imidlertid er enig med Fafner i er, at skriften *kan* formidle og fastholde en tone. Mit eksempel på dette henter jeg fra litteraturen i en novelle af den amerikanske novelleforfatter og minimalist Raymond Carver. Novellen, der har titlen "So Much Water So Close to Home", eksisterer i to versioner, og den er altså blevet gjort til gstand for en bearbejdning af forfatteren. Hans omskrivning af novellen har stor indflydelse på netop tonen. Jeg vil sammenholde de to versioner i et eksempel, der matcher Fafners: omtalen af et dødsfald.

Novellen er en af de tekster, som danner udgangspunkt for Robert Altmans film *Short Cuts* (1993). Novellens hovedperson er kvinden Claire, som også er novellens fortæller. Hendes mand har på en fisketur sammen med nogle venner fundet et lig af en ung kvinde i vandet, og Claire er chokeret og forarget over, at mændene ikke afbrød fisketuren, men blev der en dag længere. Novellen er en skildring af Claires indre følelsesoprør, der blandt andet indebærer en vis identifikation med den døde kvinde. Mod slutningen beslutter hun sig for at deltage i den døde kvindes begravelse.

I den første version omtaler hun begravelsen til sin frisør: "It's a young girl's funeral", I say. "That's the worst kind" svarer frisøren.¹¹ I den anden version har hun et lignende replikskifte med en bekendt ved navn Marnie. I denne anden version er tonen radikalt anderledes end i den første. "It was murder", I say. "That's the worst kind", Marnie says".¹² Meget lidt er egentlig forandret, alligevel mener jeg, at man kan fornemme forskellen. I det første eksempel er frisørens svar medfølelse, når hun følger op på Claires antydning af, at kvindens ungdom er betydningsfuld. I det andet eksempel er Marnies respons ordret den samme som frisørens, men fordi han svarer på Claires ret brutale oplysning om mord, kommer hans lakoniske svar til at virke kynisk. Denne forandring af tonen og af holdningen bag, er det min pointe, ligger ingen andre steder end i ordvalget og i sætningernes struktur.

Tekstens stemme

Jeg er altså enig med Fafner i hans forståelse af tonen som en central retorisk term, der gør det muligt at indkredse holdning i sproget. Men jeg baserer denne forståelse på et andet grundlag end Fafner. Fafner tager sit udgangspunkt i den talendes personlighed, og hans begreb om tone er grundlæggende bogstaveligt. Mit udgangspunkt har derimod været skriften, bl.a. i form af prosalitteratur, og mit begreb om tone er metaforisk.

Dette grundlag, hvor tonen bliver et metaforisk begreb, har jeg tilfælles med den svenske litteraturkritiker Horace Engdahl. Også Horace Engdahl har teksten som udgangspunkt i sine undersøgelser af tonen og stemmen i bogen *Beröringens ABC*. Engdahl behandler i en række essays tonen eller stemmens tematisering i forskellige litterære forfatterskaber, f.eks. hos F. Schlegel,

¹¹ Carver (1995), s. 185.

¹² Carver (1989), s. 84-85.

Stendhal, Mallarmé, Björling, Joyce, Beckett og Blanchot.

Engdahl giv er indledningsvis en rede-gørelse for, hv ordan han forstå tonen i teksten, og han lader bogen åbne med et eksempel:

Ingen text har börjat förrän för fatteren har slagit an en ton. Men vad är en ton? “Jag är en sjuk människa... Jag är en ond människa”, säger Ordinov, den uppdikta-de person som talar i Dostojevskijs *Anteckningarna från källerbålet*. Det är hans första ord. Innan jag som läsare lyckas göra mig en föreställning om hur de yttras, i vilket röstläge, med vad slags eftertryck, förstår jag inte vad mannen vill säga. Satserna är språkligt sett genomskinliga, men oklara som tal, där de står på baksidan.¹³

Som Ordinov fortsætter, forsvinder uklarheden, siger Engdahl. Tekstens intensitet samles til denne ensomme stemme hos et menneske, som forsøger at stable sin lidendhed til himlen. Men det er ikke de logiske eller skillogiske ræsonnementer, som fanger læserens opmærksomhed:

[...] vad jeg læser är en röst. Endast genom Ordinovs sätt att tala får berättelsen mening. Hans påståenden kan när som helst tas tillbaka, hans resonemang liknar mest provokationer eller försök att imponera på lyssnaren, bluffa, beveka. Bara på rösten där i texten är jag säker. När jag “hör” den har jag “förstått”.¹⁴

Den sidste formulering korresponderer for så vidt med Fafners pointering af, at tekstens tone genskabes hver gang, vi læser teksten med forståelse.¹⁵ Engdahl lader også til

13 Engdahl (1994), s. 11.

14 Engdahl (1994), s. 11.

15 Også K.E. Løgstrup anser tonen for at være helt primær i forståelsen af sprogets mening. I hans begreb om “tone, der stemmer sindet” ligger netop, at det er tonen, der befordrer talens mening, frem for de enkelte ords betydninger.

at være enig med Fafner i, at tonen i et udsagn – hvis de to er i modstrid – er mere sand end udsagnet semantisk indehold. Der hvor Engdahls fremstilling markerer sig som en selvstændig position, der er radikalt forskellig fra Fafners, er især i forbindelse af, hvad tonen er, og hvor den kommer fra. Forskellen mellem de to teoretikere bliver særdeles klar i Engdahls emfatiske afvisning af, at akustikken og i det hele taget mundtlighed har relevans for tonen:

Faller jag offer för en metafor, när jag talar om en “röst” i texten? Den inbillade stämman som säger “Jag är en ond människa” kan ju inte beskrivas i akustiska termer. Ingen kan säga *hur den låter*, bare vad den säger. I princip förändras frasens innebörd lika litet beroende på vem som läser upp den, som de tryckta orden förändras av variationer i bokstävernas typsnitt från den ena till den andra dostojevskijupplagan. Vad som finns i texten är *formen av en röst* [...].¹⁶

Stemmen i denne betydning er tydeligvis en metaforisk betegnelse, for så vidt Engdahl ikke tænker sig skriftens stemme som en senere afledning af en oprindelig mundtlig tale.¹⁷ Det, vi læser, er en indbildt stemme, eller formen af en stemme. Det er da heller

Ligesom Fafner knytter også Løgstrup tonen til det mundtlige sprog: “Læser en person op, en speaker i radioen for eksempel, lad ham også foredrage nok så tydeligt, distinkt og korrekt, tænker han på andre ting eller forstår han ikke hvad han læser, mærker man det straks, og man mærker det på, at man uafbrudt skal anstrenge sig for at forstå hvad han siger, om også det fra indholdets side er ganske simpelt og ligetil”. Løgstrup (1976), s. 11.

16 Engdahl (1994), s. 12.

17 I et tidligere værk, *Stilen og lykken*, er Engdahl mindre koket i sin bestemmelse af tonen: “Specielt vigtigt är den egenskap som vi med en metafor från det taledede språket kallar “ton” och som markerar det utsägannde subjektets attityd till utsagan och grad av inblandning i dess materia”. Engdahl (1992), s. 30.

ikke den menneskelige stemme som udtryk for en personlighed, der har Engdahls interesse, hvilket et hans valg af tekster tydeligt afspejler. *Beröringens ABC* rummer en hel kanon af litterære tekster, der skrives i opposition til en litteraturforståelse, hvor den personlige stemme, og i særlig grad forfatterstemmen, dominerer.

Jeg er, som det er fremgået, enig med Engdahl i hans definition af tone som metaforisk. Jeg kan imidlertid ikke tilslutte mig radikaliteten i hans projekt, hvor tonen defineres som *formen af en stemme* i betydningen *de-personaliseret* skrift. Tværtimod ligger tonens tiltrækningskraft for mig i tonens retoriske potentiale, fordi den hermed bliver en indgang til at forøgne og forstå den personlige stemme i den skrevne tekst. Tonen er med andre ord en måde at beskæftige sig med det repræsenterede jeg, som litteraturen – ifølge Engdahl – har overtaget fra talekunsten.

Tonen i den danske udlændingedebat

Som nævnt indledningsvis har diskussionen af tonens definition og grundlag perspektiver, der rækker ud over de rent teoretiske. For litteraturkritikken rummer tonen et analytisk potentiale i forhold til ikke bare, *hvordan* man læser, men også til *hvad* man læser. Men diskussionen har også betydning for en forståelse af, hvordan vi bruger begrebet tone i dagligdags sprogbrug – og aktuelt for kritikken af tonen i den danske politiske debat. Jeg skal afslutningsvis kort anslå denne mere praktiske implikation af tonen forstået metaforisk.

Netop spørgsmålet om tone var særdeles centralt i forbindelse med valgkampen op til folketingsvalget den 17. november 2001. Der var noget i vejen med tonen i den danske valgkamp. Der var en meget hård tone, som havde noget at gøre med de danske politike-

res måde at diskutere blandt andet flugtninge- og indvandrerspørgsmål. Kritikken af tonen ramte især højrepolitikere, og den kom især fra politikere på venstrefløjen og midten af dansk politik.

Både i indland og udland blev danskeerne kritiseret for debattonen. Således havde journalister fra Norddeutscher Rundfunk tre dage før valget sat Søren Krarup stævne, fordi de ville interviewe ham om den danske valgkamp, som han deltog i.

Tonen, sagde de – er tonen i valgkampen ikke forfærdelig?

Jeg så forbavset på journalisten. Hvad var der i vejen med tonen? Eller var der noget underligt i, at danskerne talte dansk og sagde deres mening?¹⁸

Søren Krarup, der i valgkampen stillede op som folketingskandidat for Dansk Folkeparti, uddyber i samme læserbrev, at Danmark er et foregangsland, fordi befolkningen her i landet tør udtrykke sin mening. Og han skitserer videre en skarp modsætning mellem frie danskere på den ene side, og den politisk korrekte, to talitære og undertrykkende tankegang fra udlandet på den anden. Der bliver inddraget begreber som åndsfrihed og ytringsfrihed og stillet et scenarie op, hvor de lille, frie Danmark sætter sig op imod en ideologisk og politisk elite – og vinder.

Søren Krarup aner kender altså ikke, at der skulle være noget galt med tonen i den danske valgkamp. Han aner kender ikke, at der skulle være grænser for, hvad man kan tillade sig at sige – eller mere præcist: han anerkender i hvert fald ikke, at grænsen for, hvad man kan tillade sig at sige, skulle være overskredet i den aktuelle debat. Det forekommer umiddelbart forceret, når han kæder spørgsmålet om sproglig takt og tone sammen med ytringsfrihed. Pointen er imidlertid for Krarup, at kritikken af tonen sle-

18 Krarup (2001).

ikke handler om sprog, men om holdning. Og Krarup står naturligvis ved sin ret til at udtrykke sine holdninger.

Det er i denne konkrete strid mellem forskellige definitioner af tone, at vi med forskellige ord kan trække på perspektiverne fra den teoretiske diskussion. For er der noget, teoretikerne er enige om, så er det, at tone er et begreb for sprog, der rummer både holdning og følelser. Problemet med at anvende et begreb som tone er i høj grad, at det er for rummeligt til, at der er tilstrækkelig klarhed over, hvad det dækker. Kritikken af en skinger eller hård debat tone tyder på, at nogle sproglige spilleregler er overskredet. Denne betydning er nøje forbundet med andre sproglige idiomer som 'takt og tone', 'salon-tonen', 'den gode tone' osv.

Men når tonen i dagligsproget er en metafor for, hvad man kan tillade sig at sige, indebærer den ikke bare, at sproglige adfældsregler er overtrådt. Kritikken er – med den teoretiske diskussion i mente – også en markør af, tonen afslører nogle holdninger, som ikke er acceptable. Når man beder f.eks. børn, der bander eller svarer igen, om at finde en anden tone, sanktionerer man ikke blot sproget, men først og fremmest en respektløs holdning. Når man kritiserer tonen i en argumentation, der er personlig

eller farvet, er det ikke først og fremmest et sprogligt problem, men snarere et spørgsmål om en ensidig, holdningspræget og ikke-saglig argumentationsform. Noget tilsvarende gælder for kritikken af tonen i den danske valgkamp, hvor det næppe er sproget alene, som er en anstødssten i debatten. Helt centralt for tonen og kritikken af den står nemlig de debatterende parters stærkt uforenelige holdninger til politisk brændbare sager som f.eks. udlændingspørgsmålet.

Når man bruger et begreb som tone i den offentlige debat, er der tendens til, at man forskyder diskussionen til udelukkende at være et spørgsmål om sprog, hvor den i lige så høj grad burde være en diskussion om holdninger og politik. Problemet med denne brug af tonebegrebet er det indlysende, at man ikke får debatteret det emne, man strider om, men ender i en konflikt, der drejer sig om sprog alene. Bliver tonen oveni købet en anledning til at trække sig ud af debatten med en henvisning til, at den tone vil man ikke være med til at debattere i, har man et problem, der ikke længere bare er af teoretisk interesse. Så er spørgsmålet om tonen simpelthen blevet et problem for den offentlige, demokratiske debat.

Om forfatteren:

Marie Lund Klujeff er adjunkt ved Center for Retorik, Aarhus Universitet. Hun har forsket i tonens betydning, bl.a. i sin ph.d.-afhandling, der er udkommet som bogen *Litteraturens tone* på Aarhus Universitetsforlag i 2004. Marie Lund Klujeff er sammen med Hanne Roer hovedredaktør på en retorisk metodisk grundbog, som udkommer i 2005.

Email: litmlk@hum.au.dk

Litteratur

- Carver, Raymond (1989): *What We Talk About When We Talk About Love*. Vintage Contemporaries. New York.
- (1995): *Where I'm Calling From. The Selected Stories*. The Harvill Press. London.
- Derrida, Jacques (1976): *Of Grammatology*. The Johns Hopkins University Press. Baltimore.
- Eide, Tormod (1999): *Retorisk leksikon*. Spartacus forlag. Oslo.
- Engdahl, Horace (1992): *Stilen och lyckan. Essäer om litteratur*. Bonnier. Stockholm.
- (1994): *Beröringens ABC*. Bonnier. Stockholm.
- Fafner, Jørgen (1978): "Lyrikkens væsen. Introduktion til fremførelseslæren" i *Retorikstudier* nr. 2. København.
- (1984): "Følelsernes grundlag i tale og skrift" i *Retorikstudier* nr. 7. København.
- Jørgensen, Charlotte og Onsberg, Merete (1999): *Praktisk argumentation*. Teknisk Forlag. København.
- Kjeldsen, Jens Elmelund og Rasmussen, Kell Jarner (1998): "Uforståelighedens retorik" i *Rhetorica Scandinavica* nr. 7. København.
- Klujeff, Marie Lund (2004): *Litteraturens tone. Imellem litteraturkritik og retorik*. Aarhus Universitetsforlag. Århus.
- Krarup, Søren (2001): "Foregangsland i Europa" i *Jyllands-Posten* d. 1. december.
- Løgstrup, K.E. (1976): *Vidde og prægnans. Sprogfilosofiske betragtninger*. Gyldendal. København.
- Perelman, Ch. og Olbrechts-Tyteca, L. (1969) [1958]: *The New Rhetoric. A Treatise on Argumentation*. University of Notre Dame Press. Notre Dame.
- Preminger, Alex og Brogan, T.V.F. (red.) (1993): *The New Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics*. Princeton University Press. New Jersey.